

Materiële representatie opgetekend aan het Haagse hof 1345-1425

Materiële representatie opgetekend aan het Haagse hof 1345-1425

ANNE-MARIA VAN EGMOND

Hilversum
Verloren
2020

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van:

Stichting Art, Books and Collections

M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds

Stichting Professor Van Winter Fonds

J.E. Jurriaanse Stichting

Stichting Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Stichting Frederik Mullerfonds

Compilatie op het omslag: een rekeningblad – Den Haag, Nationaal Archief, Archief van de Graven van Holland (NL-HaNA, AGH), inv. 1262, fol. 59v (afb. 73) – met op de voorzijde een munt – Amsterdam, Nationale Numismatische Collectie, De Nederlandsche Bank, inv. NM-01310 (afb. 33) – en een gehistorieerde initiaal – Baltimore, Walters Art Gallery, ms 171, fol. 1r (afb. 36), en op de achterzijde een zegel – NL-HaNA, Collectie losse zegels (afb. 12) – en een initiaal van een ander rekeningblad – NL-HaNA, AGH, inv. 1254, fol. 86v (afb. 104).

ISBN 9789087048556

© Anne-Maria van Egmond

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Vertaling samenvatting: Thomas Belyea

Objectenlijst en register: Auteur / Miekie Donner

Typografie: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Rombus / Tanja Stropsma

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding	9
<i>Materiële representatie</i>	10
<i>Graven uit het Beierse huis</i>	13
<i>Cultuur aan het Hollandse hof</i>	21
<i>Vergelijkbaar Gelre</i>	23
<i>Objectgericht onderzoek</i>	25
<i>Opzet</i>	27
DEEL I REPRESENTATIE: VERBEELDING VAN MACHT	31
<i>Portretten</i>	
<i>Wapentekens</i>	
<i>Opzet</i>	
Hoofdstuk 1 Verwantschap verbeeld	42
1.1 Verwantschapstombe	43
1.1.1 <i>Een tombe voor Margaretha van Liegnitz-Brieg</i>	43
1.1.2 <i>Hofkapel als grafkapel</i>	50
1.2 Dynastieke gravenreeks	52
1.2.1 <i>Oksaal en reeks beelden</i>	52
1.2.2 <i>Dynastieke genealogie</i>	55
Conclusie	58
Hoofdstuk 2 Graven op graveerwerk	60
2.1 Zegels als identiteitsdragers	62
2.1.1 <i>Hertogdom en graafschappen</i>	62
2.1.2 <i>Functionele identiteit</i>	67
2.2 Munten meer dan iconografie	76
2.2.1 <i>Munten als geschenk</i>	76
2.2.2 <i>Economische competentie</i>	80
2.2.3 <i>Representatieve munten</i>	84

2.3 Tuin als verbeelding van eenheid	90
2.3.1 <i>Onderscheidingsteken zonder orde</i>	90
2.3.2 <i>Tuin als politiek symbool</i>	92
Conclusie	97

Hoofdstuk 3 Portret op perkament en papier	98
3.1 Portretten bij het sacrale	99
3.1.1 <i>Albrecht van Beieren in encyclopedie</i>	99
3.1.2 <i>Margaretha van Kleef in getijdenboek</i>	104
3.2 Hofgezelschap met ordetekens	106
3.2.1 <i>Sint-Anthoniustekens ter identificatie</i>	106
3.2.2 <i>Vergelijking met latere portretten</i>	112
3.3 Visies op een vorst	114
3.3.1 <i>Belofte maakt schuld</i>	114
3.3.2 <i>Jan van Beieren in gebed</i>	117
Conclusie	122

DEEL II INVENTARISATIE: OBJECT IN CONTEXT	125
<i>Resideren op het Binnenhof</i>	
<i>Opzet</i>	

Hoofdstuk 4 Kanttekeningen bij de rekeningen	131
4.1 Onderzoeksmateriaal	133
4.1.1 <i>Rekeninghen in Holland</i>	133
4.1.2 <i>Comptes in Henegouwen</i>	138
4.1.3 <i>Rechnungen in Beieren-Straubing</i>	142
4.2 Analyse	145
4.2.1 <i>Overlap in financieel beheer</i>	145
4.2.2 <i>Verschillen in boekhoudpraktijken</i>	146
4.2.3 <i>Keuze in materiaal</i>	148
4.2.4 <i>Verdieping in werkwijze</i>	149
Conclusie	159

Hoofdstuk 5 Rekeningen en inventarissen	161
5.1 Boedel	162
5.1.1 <i>Gebruikslocatie</i>	162
5.1.2 <i>Levensduur</i>	169
5.2 Bezit	176
5.2.1 <i>Selectie</i>	176
5.2.2 <i>Waardering</i>	179

5.3 Geschenken	186
5.3.1 <i>Ontvangen objecten</i>	186
5.3.2 <i>Geschenkverkeer</i>	188
Conclusie	195

Hoofdstuk 6 Object versus afbeelding	197
6.1 Edelsmeedkunst	201
6.1.1 <i>'Juwelen ende guldenlaken'</i>	201
6.1.2 <i>Aantallen en bijzonderheden</i>	204
6.1.3 <i>Waardering van bewerking</i>	213
6.2 Afbeeldingen	215
6.2.1 <i>Aantallen en bijzonderheden</i>	215
6.2.2 <i>Waardering schilder- en snijkunst</i>	227
6.2.3 <i>'Harnasch ende schilderye'</i>	228
6.2.4 <i>Materiaal naar omstandigheden</i>	233
Conclusie	235

DEEL III ORGANISATIE: WERKEN VOOR HET HAAGSE HOF	239
<i>Mecenaat en patronaat</i>	
<i>Consumptie</i>	
<i>Opzet</i>	

Hoofdstuk 7 Organisatie en logistiek	246
7.1 Rang binnen hofhouding	248
7.1.1 <i>Livrelijst en -rubriek</i>	248
7.1.2 <i>Stof als statusindicatie</i>	253
7.2 Structuur van functies	260
7.2.1 <i>Hofordonnanties</i>	260
7.2.2 <i>Hoofse bemiddelaars</i>	264
7.2.3 <i>Klerken en tresoriers</i>	270
7.3 Betrokkenheid in betalingen	274
7.3.1 <i>Bevel en behoefte</i>	274
7.3.2 <i>'Bi aenbrengen'</i>	275
7.3.3 <i>Betaling en beheer</i>	276
Conclusie	283

Hoofdstuk 8 Koopman versus ambachtsman	285
8.1 Kooplieden	287
8.1.1 <i>Handelaars in wollen laken</i>	287
8.1.2 <i>Importeurs van bont en kostbare stoffen</i>	292

8.1.3	<i>Bedrijvigheid in edelmetaal</i>	295
8.1.4	<i>Kramers van luxe waren</i>	298
8.1.5	<i>Wisselaars van geld en goed</i>	300
8.2	Ambachtslieden	302
8.2.1	<i>Uitbesteding aan borduurwerkers</i>	302
8.2.2	<i>Beeldenmakers rondom graftombe</i>	308
8.2.3	<i>Bouwmeester in vaste dienst</i>	313
8.2.4	<i>Favoriete en andere goudsmeden</i>	317
8.2.5	<i>Werkverdeling van borduurwerkers</i>	323
8.2.6	<i>Beeldenmakers in grafelijke en andere bronnen</i>	326
8.2.7	<i>Hofschilder met pandgeld</i>	328
	Conclusie	333
	Hoofdstuk 9 Administratie en presentatie	336
9.1	Vervaardiging van de rekeningen	337
9.1.1	<i>Materiaal en versies</i>	337
9.1.2	<i>Bewerking</i>	342
9.1.3	<i>Van klad naar net</i>	345
9.1.4	<i>Afronding door afhoren</i>	349
9.2	Decoratie in de rekeningen	354
9.2.1	<i>Vorm en functie</i>	354
9.2.2	<i>Beoogde gebruikers</i>	367
9.2.3	<i>Professionele verluchting</i>	370
9.2.4	<i>Waardering voor decoratie</i>	377
	Conclusie	379
	CONCLUSIE	383
	Bijlagen	389
	Objectenlijst	415
	Bronnen	418
	Bibliografie	420
	Verantwoording	450
	Verantwoording afbeeldingen	453
	Summary	455
	Register	466

Inleiding

Vanaf het midden van de veertiende eeuw regeerden hertogen uit het Beierse huis de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen en de heerlijkheid Friesland.¹ Zij lieten een plaatsvervanger het Duitse hertogdom Beieren-Straubing besturen en verbleven afwisselend in de noordelijke graafschappen, waar ze hof hielden en zich omringden met luxe objecten, 'dair dat een al gouden of was'.² Van al deze middeleeuwse pracht en praal is helaas bijna niets bewaard gebleven. Uit deze periode zijn wel diverse reeksen Middelnederlandse en Middelfranse rekeningen en enkele Middelhoogduitse rekeningen overgeleverd, verspreid over archieven in Nederland, België en Frankrijk, en Duitsland, waarin behalve uitgaven voor het landsbestuur ook bestedingen voor de hofhouding en dus voor objecten staan opgetekend.³ De ruim 150 Hollandse rekeningen, bewaard in het Nationaal Archief in Den Haag, lenen zich vanwege de gedetailleerde wijze waarop betalingen erin zijn genoteerd goed voor onderzoek naar materiële representatie. Ze bevatten meer dan 10.000 folia met veelal regelmatige inkomsten en meer diverse uitgaven verricht aan het Haagse hof, welke laatste voor deze studie grondig zijn doorzocht. De Henegouwse rekeningen zijn steekproefsgewijs bekeken.⁴ Van de paar wel overgeleverde afbeeldingen, zegels en munten kan aan de hand van informatie uit rekeningposten worden bekeken hoe de vorsten deze gebruikten. Niet langer bewaard gebleven objecten kunnen op basis van deze bronnen worden gereconstrueerd. Het rekeningmateriaal biedt nog veel

¹ De in deze studie centraal gestelde vorsten waren graven van Holland, Zeeland en Henegouwen en heer van Friesland uit het Beierse huis. Wanneer wordt verwezen naar de graven van Holland in het algemeen, zonder indicatie van de lijn voor 1296, moet de overige titulair erbij gedacht worden. Wanneer wordt verwezen naar de graaf en gravin zonder specificatie van persoon, geldt het besprokene voor alle graven en gravinnen uit het Beierse huis. Wanneer alleen wordt verwezen naar de graaf zonder specificatie van persoon, betreft deze verwijzing alle heersende vorsten inclusief gravin Jacoba. Wanneer wordt verwezen naar Beierse zaken of personen, wordt steeds aan het hertogdom Beieren-Straubing gerefereerd.

² NL-HaNA, AGH, inv. 1250 (1394/1395), fol. 49r.

³ De Beierse rekeningen, bewaard in München, zijn het onderwerp van een editie die wordt voorbereid door Dick de Boer; het gaat om inv. D-MuBHA, inv. GL Straubing 3^{1/3} en BHstA GL Straubing 3^{1/4}. Ik heb deze voor deze studie mogen inzien waarvoor dank. De Henegouwse rekeningen, in Rijsel (Lille), Bergen (Mons) en Brussel, zijn het onderwerp van een kunsthistorische *habilitation* van Ludovic Nys aan de Universiteit van Valenciennes, die geen inzage kon geven in zijn onderzoeksresultaten of -materiaal.

⁴ Met gebruik van een webapplicatie gebaseerd op een relationele MySQL database die is ontworpen in samenspraak met en is gebouwd door Crispijn Verkade in 2011. Aan de rekeningen gerelateerde documenten, zoals inventarissen en oorkonden, zijn apart bestudeerd en eventueel opgenomen in de bijlagen.

meer mogelijkheden waar het gaat om het in kaart brengen van waar de luxe objecten en afbeeldingen die aan het hof circuleerden vandaan kwamen en wie verantwoordelijk waren voor de aanschaf, vervaardiging en het onderhoud ervan. Omdat ook wordt geanalyseerd hoe dit alles in de rekeningen werd genoteerd, vormt dit boek een leidraad voor het gebruik van rekeningen in cultuurhistorisch onderzoek.

Materiële representatie

Met materiële representatie wordt bedoeld het geheel aan luxe objecten en afbeeldingen waarmee het beeld van een competente vorst werd gecreëerd, ten overstaan van gelijken en onderdanen.⁵ Specifieker gaat het om de tekens die de vorst als zodanig identificeerden, de objecten bedoeld om de grafelijke positie en ambitie mee te verbeelden, legitimeren en consolideren, en de aankleding om de graaf en diens omgeving mee te verrijken.⁶ Deze functies zijn niet altijd in één object verenigd. Objecten met voorstellingen zoals figuratieve edelmetalen objecten, met goud en zilver doorweven tapijt- en borduurkunst en beschilderde panelen, beelden en boeken in de nabije omgeving van de vorst, articuleerden op een directe wijze een boodschap. Luxueuze kledingstukken en kleurrijke stoffering toonden de rijkdom en status van de vorst, zonder verder per se iets uit te beelden. Munten en zegels met afbeeldingen van de graaf bevestigden diens autoriteit en de waarde van een document of muntstuk juist op afstand. Dagelijkse gebruiksobjecten indien deze op enigerlei wijze versierd zijn – zoals de versierde rekeningboeken zelf – onderscheidden de hovelingen van anderen. Deze beeldvorming werd ingezet door de vorst zelf maar tevens door de lieden om hem heen geïnitieerd en in stand gehouden.

5 Het begrip representatie wordt veelal als vanzelfsprekend gezien, bijvoorbeeld in de bundels Blanchard (red.) 1995 en Veelenturf en Klamt (red.) 2004. Cyriel Stroo geeft wel een definitie van een representatie-idioom als ‘een tekensysteem dat wordt aangewend om bepaalde ideeën en handelingen in verband met macht en gezag, hiërarchie en autoriteit, bestuur en legitimiteit te visualiseren’; hij noemde het ‘een noodzakelijke voorwaarde tot het behoud en de legalisering van gezag’ Stroo 2002, 50. Stroo’s definitie geldt een bredere visuele cultuur, inclusief ceremonieel. Niet-figuratieve objecten, die in eerste instantie niet tot zijn definitie lijken te behoren, behandelt hij ook, wanneer deze voorkomen op de door hem besproken presentatieminiaturen, en kunnen wat hem betreft eveneens een specifieke intentie hebben.

6 Omdat de graven uit het Beierse huis geen imposante bouwstructuren aan het Binnenhof hebben toegevoegd (Willem V en Albrecht lieten alleen woonvertrekken aanbouwen) vormt nieuw onderzoek naar de architecturale omkadering van het hof geen onderdeel van deze studie. Voor de bouwgeschiedenis en indeling van het Binnenhof, zie Ising 1879; Calkoen 1901; Calkoen 1902; Peters 1905; Van Gelder 1937, 31-45; De Wit 1954; Ter Kuile 1978; Janse 1981; Mekking 1991; Bakker, De Rode en Verbogt 2010, 59-60; Van Veen 2015. Uiteraard is wel sprake van verbouwingen aan het Binnenhof en aan kastelen in Haarlem, Leiden, Medemblik en Geertruidenberg alsook Le Quesnoy, Bergen, Valenciennes, Halle en andere verblijfplaatsen. Ook architectuur in hun opdracht elders blijft hier buiten beschouwing: Albrecht zou bijvoorbeeld hebben bijgedragen aan de toren van de Nieuwe Kerk in Delft, Albrecht en Jan zouden een bedrag hebben geschonken voor de bouw van de Haagse Jacobskerk, en Jacoba zou de aanzet hebben gegeven voor de verbouw van de Nicolaaskerk in Brouwershaven. Dit onderwerp verdient een apart onderzoek.

In deze studie wordt niet gesproken over ‘hof-’ en ‘hoofse kunst’. Hoewel de definitie hoofse kunst wellicht van toepassing is wanneer de voorstelling op een object refereert aan hoofse gebruiken of literatuur, geldt voor het merendeel van de voorwerpen die in de rekeningen worden genoemd dat een karakterisering als hofkunst, gemaakt in opdracht van de vorst door hofkunstenaars, of zelfs een specifieke hofstijl, door hofkunstenaars in een eenduidige door de vorst gewenste stijl vervaardigd, niet aan de orde is.⁷ De bestedingen voor materiële representatie aan Europese hoven moeten wel worden gezien in een context van vorstenspiegels en verhandelingen over prinselijk gedrag.⁸ De vorst werd voorgehouden een juiste omgang met onderdanen na te streven, door hen met geschenken te vereren waarmee onderlinge verhoudingen werden gecultiveerd en de vrijgevigheid van de vorst (*largesse*) kenbaar werd gemaakt. Het verrijken van de eigen persoon en entourage maakte bovendien duidelijk dat de vorst zijn financiën goed op orde had en zijn geld, ondanks een talmend ridderideaal, niet besteedde aan kostbare ontwrichtende oorlogen. Daarmee toonde hij ook doorlopend dat mocht het nodig zijn, de middelen om een oorlog te financieren wel degelijk aanwezig waren.⁹ Een vorst diende dus een bepaalde rijkdom, pracht en praal tentoon te spreiden om zijn macht te behouden; een arme vorst was in alle opzichten een kwetsbare vorst. De graven uit het Beierse huis begrepen dit maar al te goed.

Een noodzaak tot uiterlijk vertoon, waartoe bijvoorbeeld ook het hebben van een omvangrijke hofhouding behoorde, stond vaak lijnrecht tegenover de beperkte financiële middelen die juist beteugeling van de uitgaven nodig maakten. Daarenboven werd *luxuria*, als overmatig consumeren in de vorm van te veel eten en drinken maar ook spenderen aan uiterlijk vertoon, negatief beoordeeld. Zo ook in een tekst van Willem van Hildegarsberch, die als sprookspreker het Haagse hof frequenteerde tussen 1383 en 1408 en vele gelegenheidsdichten voordroeg waarin de hovelingen werden aangemoedigd een juiste moraal na te streven. In 1409 kocht de graaf zelfs een boek waarin de gedichten waren neergeschreven.¹⁰ Hij benadrukte in zijn gedichten dat de ‘grote heren’ een rijke staat behoren te voeren,¹¹ maar ageerde tegelijkertijd tegenodeloos spenderen aan het hof:

7 Klamt problematiseerde eerder al de karakterisering van kunstvoorwerpen als ‘hoofs’. De hoofse kunst onderscheidt zich ‘noch door een specifieke kwaliteit noch door nieuwe compositievormen en iconografische formules’, in Klamt 1983. De term ‘hofstijl’ wordt gebruikt voor een groep vroege Noord-Nederlandse handschriften, waar lang niet bij allemaal een relatie met het hof is vast te stellen, zie *Golden age* tent.cat., 17-44.

8 Voor de behandeling van de door Thomas Aquinas uiteengezette deugden magnificencia (grootdadigheid) en magnanimitas (grootmoedigheid) in Dirc van Delfs *Tafel van den kersten ghelove* en Dirc Potters *Blome der dochden*, zie Dirc van Delf, 96-97; Corbellini 2000, 17-18, 102, 255 noot 7.

9 Bestedingen aan het Bourgondische hof zijn op deze wijze onderbouwd, zie Cho 2019. Ik dank de redacteurs voor het vroegtijdig mogen inzien van de kopij voor deze bundel. Voor *magnanimitas* zie verder Gauthier 1951, vooral deel II: La magnanimité chrétienne, en Hoffmann 2008, 101-129.

10 NL-HaNA, AGH, inv. 1262 (1408/1409), fol. 100v; Meder 1991, 425-426.

11 Meder 1991, 263.

Soe setten si nochtan hoer begeren,
 om te crigen groten scat,
 mede te copen dit of dat,
 duer juweel of scone peerde,
 die wi bruken mit hoveerde,
 menichwerven boven maten.¹²

Behalve 'goeden wijn', 'scone' maar vooral ook 'hoghe paerde', 'duer ghesmede' en 'steen van rijcker waerde' figureren ook versierde kledingstukken ofwel 'duer ghewade'. De spreker benadrukte daarbij dat dure zaken niet mogen afleiden van gedeelde normen en waarden en stelde dat het innerlijk belangrijker was dan uiterlijkheden.¹³ De gedragingen van hoven waren zeer goed waarneembaar voor buitenstaanders en bepaalde bestedingen leken alleen de hovelingen zelf ten goede te komen, wat kritiek opleverde. Uit onderzoek naar het totale uitgavenpatroon van vorsten is echter gebleken dat maar een klein percentage aan uiterlijk vertoon werd besteed. Dat wil niet zeggen dat deze vorm van cultuur een ondergeschikte rol speelde, maar dat cultuuruitingen goedkoop waren in verhouding tot andere uitgaven.¹⁴ Wellicht dat aan het hof materiële representatie vanwege de beperkte investering en het grote visuele effect, ondanks de dubbele moraal die ermee gemoeid was, een middel bij uitstek zou blijven in de communicatie van de grafelijke positie en ambitie.

De rekeningen zelf geven voor de door mij voor deze studie geselecteerde voorwerpen geen verzamelnaam; deze worden bij soortnaam genoemd of samengevat als 'juwelen', 'kleinoden' of 'camerwant'. Deze voorwerpen werden rond 1400 gezien als gebruiksvoorwerp, als middel tot een doel, voor gebruik bij wereldlijk of liturgisch ceremonieel. Deze visie wordt bevestigd door de pragmatische insteek van de rekeningen, waarin geen ruimte is voor lyrische omschrijvingen. Uiteraard moet er ook sprake zijn geweest van esthetische waardering, maar deze is aan de hand van administratieve bronnen niet te reconstrueren.¹⁵ In de achttiende en negentiende eeuw werd in de kunstgeschiedenis onderscheid gemaakt tussen schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur als primaire kunsten, en edelsmeedwerk, emaille, glas, ivoorsnijkunst, zegels en munten als secundaire kunsten, ook wel decoratieve, luxe of toegepaste kunsten genoemd. Aan

¹² Willem van Hildegasberch, 14-16 (nr. 6, *Van VII punten die wy voer oghen hebben soudon*: 80-85). Meder 1991, 361-383 (zondenleer) en 265, 377-378 (afwijzing nodeloos spenderen). Dit was niet alleen een tendens aan het Hollandse hof, zie Brassat 1992, 109-114; Fletcher 2006.

¹³ Willem van Hildegasberch, 242-243 (nr. 115, *Van goeden gedachte*: 61-74).

¹⁴ Nijsten 1993, 60-61, 69-72; Nijsten 1998, 163: vijf procent aan het Hollandse en een kleine twee en een half procent aan het Gelderse hof. Brulez beargumenteerde eerder al dat omdat de kunst- en cultuurbestedingen relatief een klein percentage van de totale uitgaven van een vorst uitmaakten ook minder rijke of machtige vorsten zich bouwwerken en kunstmecenaat konden veroorloven, zie Brulez 1986, 77-83. Brulez' werk is bediscussieerd in Kempers/Sosson 1990, met als voornaamste kritiekpunt dat de gepresenteerde gegevens te veel zouden zijn geïsoleerd van de sociaal-historische context.

¹⁵ Het 'kunstwerk' als object dat alleen om zijn esthetische kwaliteit gewaardeerd werd, kunst om de kunst, dateert van na de Middeleeuwen. Zie Binski en Black 2013.

onderscheid gebaseerd op functie, afmeting, kostbaarheid en uniciteit, wordt al decennia niet meer vastgehouden en recent is onderstreept dat een dergelijke distinctie in de Middeleeuwen zelf ook niet bestond.¹⁶

Graven uit het Beierse huis

In de periode 1345 tot 1425 volgden verschillende vorsten uit hetzelfde Beierse huis elkaar op in de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen, de een nog roemruchtiger dan de ander.¹⁷ De politieke omstandigheden waarin zij regeerden zijn relevant voor een beter begrip van de hen omringende materiële cultuur. Zo vormden diverse van de hier genoemde aangelegenheden directe aanleiding voor het inzetten van materiële representatie. Dat zal worden uitgelegd in de eerste hoofdstukken van dit boek. Bovendien waren te benoemen ongeregelde direct van invloed op de bewaargeschiedenis van de voor hen bijgehouden financiële administratie, die hieronder wordt toegelicht.

Bijvoorbeeld de transitie naar de Beierse dynastie en die naar de daaropvolgende veroorzaakten onrust die de totstandkoming en overlevering van de rekeningen mede bepaald hebben. Toen de laatste graaf uit het Henegouwse huis – Willem IV in Holland, Willem II in Henegouwen¹⁸ – in 1345 plotseling kinderloos kwam te overlijden, ging het bestuur van de graafschappen Henegouwen, Holland en Zeeland en de heerlijkheid Friesland over van het geslacht van Avesnes naar het geslacht van Wittelsbach. De oudste zuster van Willem, Margaretha, was in 1324 getrouwd met Lodewijk de Beier, hertog van Beieren, (betwist) Roomskoning vanaf 1314 en (betwist) keizer vanaf 1328 (afb. 1). Hij beleende zijn vrouw in januari 1346 met het bestuur van genoemde gebieden ten nadele van haar zuster Filippa, echtgenote van de Engelse koning Eduard III. In juli 1346 werd met steun van paus Clemens VI een tegenkoning gekozen, Karel IV. Vanwege deze dreiging haalde Lodewijk zijn echtgenote in september terug naar zijn hof in München. Zij zag zich hierdoor genooddaakt Holland en Zeeland over te dragen aan haar zoon Willem die er als ‘verbeider’ (letterlijk ‘afwachter’) zou besturen.¹⁹ Twee centrale rekeningen

16 Hourihane 2012, xvii. Toch heeft het soms nog invloed; zo is in de studie over cultuur aan het hof van Gelre, Nijsten 1993 en 2004, een sortering van de objecten gemaakt op basis van moderne waardering: wat betreft volgorde is voorrang gegeven aan beschilderde boeken, panelen, beelden en ramen op edelsmeedwerk en tapijt- en borduurkunst. Deze laatste kunstvorm is ook nog eens zeer beknopt omschreven terwijl deze een veel grotere investering vormde. Zie Scales 2005. Hoewel Scales' analyse technisch klopt – borduurkunst maar 2,5 pagina's vergeleken met schilderkunst dertien pagina's, maar edelsmeedkunst wel ook twaalf pagina's –, geeft Nijsten wel aan dat edelmetaal en borduurkunst de voorkeur hadden boven geschilderd werk.

17 Voor een voorgeschiedenis, zowel die van Holland, Zeeland en Henegouwen als de samenhang van deze met de verschillende andere vorstendommen in noordwest Europa, zie De Boer, Cordfunke en Sarfatij (red.) 2000; Vale 2001, 4-9. Voor overzichtsliteratuur van hier uiteengezette geschiedenis, zie Boehm 1981, Wild 2005, en De Boer en Cordfunke 2010.

18 In het vervolg wordt de graventelling van het graafschap Holland aangehouden.

19 De Boer 1987, 288-290. Lodewijk schakelde in 1322 zijn tegenstander uit door hem gevangen te zetten. In 1324 werd hij door paus Johannes XXII in de ban gedaan; in 1328, toen hij zich in Rome tot keizer had la-

Afb. 1 Bladgrote miniatuur met keizer Lodewijk de Beier, Margaretha van Henegouwen en een van hun 'Hollandse' zoons, en daaronder een rij vorsten, met wapenschilden, 1450. Perkament. Den Haag, Nationaal Archief, Archief van de Graven van Holland, Remissorium Philippi, inv. 2149, fol. 26r.